

A vajdasági magyarok politikai eszmetörténete és önszerveződése (1989–1999)

2017. december 13-án azt is mondhatnánk, hogy egy rendhagyó és hiánypótló tudományos konferencia színhelye volt az újvidéki Forum Ház. Az MTA által biztosított Domus ösztöndíjnak köszönhetően Losoncz Márk filozófus és RácZ Krisztina kulturális antropológus (mindketten a belgrádi Filozófiai és Társadalomelméleti Intézet munkatársai) vezetésével egy *ad hoc* kutatócsoport arra tett kísérletet, hogy rávilágítson néhány meghatározó pontra a vajdasági magyar politikum és társadalom 20. század végi történetében. A konferencia létrejöttét támogatta még a fiatal irodalmárokat és irodalomkedvelőket tömörítő Híd Kör, valamint az újvidéki Multikulturális Központ és az MTA TK Kisebbségkutató Intézet is.

Érdeemes előjáróban megemlíteni, hogy gyakorlatilag a teljes Nyugat-Balkánon fogalommá vált „kilencvenes évek” jelentősége óriási, hiszen egy olyan bonyolult és hosszasan tartó konfliktussorozatot foglal keretbe, amely masszív társadalmi hatásokkal járt. Mindez pedig természetesen párosult az államszocializmus felbomlásával, amelynek következtében a térségben létrejövő demokratikus államoknak merőben „sajátos” körülmények között kellett új identitást kialakítaniuk. Ezek a folyamatok több etnikai csoportot (csak Vajdaságot tekintve ide lehet érteni az összes jelentékeny nem szerb etnikumot a horvátokon kívül), amelyek önképüket tekintve nem voltak részei a saját országokért hadat viselő „nemzeteknek”, specifikusan érintették. Világos tehát, hogy egy-egy etnikum vizsgálata sok tekintetben tanulságokkal szolgálhat nem pusztán az adott népcsoport jobb megértéséhez, hanem a teljes kontextus értelmezéséhez is.

A tanácskozás felvezetőjében Losoncz Márk néhány gondolatban összegezte azokat a mozgatórugókat, amelyek végül a csoportos fellépéshez és a témaválasztáshoz vezettek. Mivel szavai szerint Vajdaságban nem létezik stabil intézményei háttér az efféle kutatások menedzselésére, ezért leginkább ilyen projektalapú szerveződésekre hárul a munka elvégzése. Maga a tág értelemben vett téma már két évre visszamenőleg kezdett el érlelődni a konferencia egyes résztvevői között, majd a „ha mi nem, más nem fogja” elve mentén került sor a pályázásra. Losoncz elmondása szerint ugyan lehetséges, hogy bizonyos fokú kockázatot jelent a közelmúlttal foglalkozni, de talán már fennáll a kellő távolság ahhoz, hogy egzaktnak lehessen tekinteni az eseményeket.

Az első szekciót TóTH SZILÁRD (Budapesti Corvinus Egyetem) nyitotta. Összegzésében az 1989 és 1999 között felmerülő vajdasági magyar autonómiakoncepciókat, azok fejlődéstörténetét tekintette át. Az időszakban a különböző politikai szervezetek részéről számos autonómiatípus (perszonális, területi, csoportarányos) felmerült. Tóth gondo-

latmenetének egyik legizgalmasabb vonása talán az volt, ahogyan ezeket a törekvéseket megpróbálta kontextuálisan bemutatni, a politikusoknak ugyanis számos körülménnyel (háborús válság, nemzetközi politika, magyar kormány és a jugoszláviai multikulturalizmus politikai öröksége stb.) kellett számolniuk, miközben a koncepciókat dolgozták ki. Szépen kirajzolódott, hogy végül – más elképzelések mellett és azok ellenében – a Vajdasági Magyar Szövetség politikusainak pragmatikus irányvonala érvényesült, amely hozzájárult a ma is érvényes, a korábbi elképzelésekhez képest viszont egy szűkebb körű perszonális autonómiakoncepció kialakításához.

Második előadóként DÉVAVÁRI ZOLTÁN (Újvidéki Egyetem, MTTK; Veritas Történetkutató Intézet) egy nagy ívű történelmi összehasonlításra tett kísérletet a 20. század húszas és kilencvenes évei között. Habár maga is megjegyezte, hogy kérdéses lehet az összehasonlítás létjogosultsága, de végül arra jutott, hogy elégséges mennyiségű hasonló vonás fedezhető fel a két korszakban, kezdve attól a kétségtelen ténytől, hogy a vajdasági magyarság két kritikus és válságos időszakával van dolgunk egy önmagát különböző módokon felépíteni próbáló államban. Dévavári több fő hasonlóságot említett, pl. hogy szerinte a magyar népesség java részét változatlanul az ipari és agrárproletariátus teszi ki, a helyi magyar politika programja és mandátumszáma is szinte azonos, illetve hogy a szerb államvezetés is hasonlóan reagál a magyarok lépéseire. Noha az efféle nagy ívet átfogó történelmi ívek nem veszélytelen kísérletek, az kétségtelen, hogy „szerkezettel” tényleg hasonló a két korszak a vajdasági magyarok történetében, és utal egyfajta „mozdulatlanságra” a társadalmi folyamatokban.

LOSONCZ MÁRK (Belgrádi Egyetem, Filozófiai és Társadalomelméleti Intézet) a Vajdaság elnevezés fejlődéstörténetét próbálta minél mélyebben kibontani, amely más táj- és régiónevekhez hasonlóan másutt (gondoljunk csak a Felvidék kontra Szlovákia vitákra!) is lényeges téma. Noha a ma is használatos terminus bő háromszáz éves és szerb politikai célokra köszönhetően jött létre, ma már az a helyzet, hogy a magyar kisebbség túlnyomó többsége teljességgel elfogadja és használja. Losoncz áttekintése az elmúlt száz évre vonatkozott, amely kezdetén, a húszas években még más volt a helyzet, akkor ugyanis senki sem vallotta magát „vajdaságinak”. Később bonyolult társadalom- és politikatörténelmi folyamatoknak köszönhetően fokozatosan deetnicizálódott és regionális beágyazottságra tett szert a név. Az is segítette az elfogadását, hogy a terület autonóm tartományi státuszt kapott 1974-ben, végül a szerb nacionalizmus mindezekkel párhuzamosan elidegenítette magától az eszmét! Ennek eredményeként 100 év alatt gyökeres fordulat következett be, és mind a helyi magyar társadalom, mind a politikum esetében ma már bevett elnevezésnek számít a Vajdaság, amely felhívja a figyelmet a magyar kisebbség identifikációjának sajátos útjára.

Az első szekció zárásaként BÁRDI NÁNDOR (MTA TK Kisebbségkutató Intézet) tágította a tematikát, és egy meglehetősen „sűrű” előadásban összegezte 1989 és 1994 között a magyar kisebbségi pártok és politikák fejlődési irányait és típusait. Ami a vajdasági specifikumokat illeti, érdekesítő vonásokat emelt ki úgy, hogy közben a többi kisebbségi „alrendszerrel” is pontosan összehasonlította. A jugoszláv államkeret szerinte korábban viszonylag szűk mozgásteret hagyott a magyaroknak, tiltotta a vertikális etnokulturális szerveződést, a politikai rendszerrel szembeni nyílt ellenállók – szemben a Csehszlovákiában kialakult masszív ellenzéki mozgalomba integrálódott magyar képviselőkkel – nagyjából kéttucatnyian voltak, és a kulturális ellenállás formáit választot-

ták. Külön érdemes megemlíteni az előadás végének tipologizálási kísérletét is, amelyben a politikai közösségbe való magyar kisebbségi integráció modelljeiről beszélt. Az ilyen részletes, megalapozott tipológiákra alapuló összehasonlító vizsgálatok szerepét nem lehet túlértékelni a Kárpát-medencei magyar társadalmak megértésénél.

A második szekció az előzőeknél sokkal eseményközpontúbb fordulatot vett. SZERBHORVÁTH GYÖRGY (MTA TK Kisebbségkutató Intézet) arra kereste a választ, hogy a délszláv háborúban elesett magyar (vagy magyarnak tartható) katonákat a társadalom áldozatnak vagy hősnak tekinti-e. Ez a kérdés már csak azért is roppant érdekes, mert a vajdasági magyar közbeszédből lényegében hiányzik az elesettek bármilyen értelemben vett kultusza. Az esetleges emlékművek és megemlékezések érdektelenek, és/vagy a magyarok távol maradnak ezektől az eseményektől. Szerbhorváth egy egyszerű gondolati kísérletként felvetette, hogy ezekben az esetekben talán épp a felejtés mozzanata a fontos, hiszen az is „nyugtató” képes. Másfelől a jelenség rámutat arra az összetett és még napjainkban is (!) számos társadalmi feszültséget tartalmazó problémára, amelyet a háborúszorozat emléke és hatásai jelentenek a helyi magyaroknak.

RÁCZ KRISZTINA (Belgrádi Egyetem, Filozófiai és Társadalomelméleti Intézet) nyújtotta az egyik legeseményközpontúbb előadást (Fúró Andor mellett), amelyben az oromhegyesi „Zitser Szellemi Köztársaság” köré szerveződő narratívákat és visszaemlékezéseket elemezte. Az 1992 májusában létrejött háborúellenes megmozdulás volt az egyik legkarakteresebb ilyen típusú mozgalom a vajdasági magyarok körében. Rác – mivelhogy kulturális antropológus – a téma mélyén finom társadalmi szövetét mutatta meg három elemzési perspektíván (etnicitás, közösségi identitás és társadalmi nem) keresztül. Megállapításai szerint a résztvevők „felforgató” tevékenysége egyfajta (ál)naivitáson és azon a hiten alapult, hogy számít, amit tesznek. A rendkívül aktív tevékenység (folytonos programok, közlemények) akkoriban és az emlékezetnek köszönhetően azóta is komoly mértékű identifikációs erő képviselt. Mindenképp leszögezhető, hogy az ehhez hasonló esettanulmányok hasznos módon járulnak hozzá egy közösség működési dinamikájának megértéséhez, amelyet az adott történeti kontextus csak még érdekesebbé tesz.

TERNOVÁČZ DÁNIEL (SZTE-BTK) előadása azzal az eseménnyel foglalkozott, amelyet számos vajdasági lakos úgy él meg, mint a háború közvetlen megjelenését lakhelyeiken, azok környékén: a NATO-bombázással. A fiatal kutató magyar értelmiségiek (Utasi Csaba, Végel László, Csorba Béla, Hódi Sándor, Major Nándor) háborús naplóit elemezte. A harcok közvetlensége és a bombázás elhúzódása olyan drámaiságot kölcsönöz ezeknek az írásoknak, amelyek rendkívül értékessé teszik őket. A mindennapi élet, politikai állásfoglalások és a közösség sorsán való elmélkedések rendkívüli sűrítettséget kölcsönöznek a szövegtörzshöz, és ahogy Ternovácz elemzéséből kiderült, számos oldalról érdemes megközelíteni az írásokat, ugyanis segítségükkel eléggé mély és alapos képet kaphatunk arról, hogy az adott időszakban hogyan próbáltak a magyar értelmiségiek számot vetni a történésekkel.

A blokkot zárva VATAŠČIN PÉTER (Pécsi Tudományegyetem, BTK; Fórum Kisebbségkutató Intézet) a délszláv háború okozta menekültválságok kérdésével foglalkozott, pontosabban azzal, hogy a válság miként merül fel állandósult, tipikus tematikai blokkokban szabadkai magyarok emlékeiben. A korabeli kényszermigrációs helyzet ismeretése után rátért a néprajzi terepmunkával gyűjtött interjúk elemzésére, amelyekből

kirajzolódni látszik a főként szerb menekültek folklorizálódott, számos sztereotípiából álló komplex képe. Ezek a képzetek általában elutasítóak a menekültekkel szemben, és fenyegetésként, vetélytársként mutatják be őket, míg csak egyes, szinte elszigetelt pontokon mutatkozik „együttérzés” velük szemben. Jól kirajzolódik egy ’mi-ők’ határvonal, ilyen módon a kényszermigránsok témája fontos jelzője lehet a vajdasági magyarok etnikai identitásának.

Az utolsó, harmadik szekció FÚRÓ ANDOR (Újvidéki Egyetem, BTK) előadásával indult a 1991-es temerini múzeumsztrájkról, amely akkoriban az első polgármesteri engedetlenség mozgalom volt az államszocializmus bukása után. A megmozdulásnak az államot vezető szocialista párt helyi politikusainak fellépése volt az oka, amellyel egyes közintézmények sorsáról önhatalmúlag próbáltak dönten. A demonstráció egyik érdekessége – s ezt Fúró szépen kidomborította – annak sokrétűsége, ugyanis szinte spontán jöttek létre a keretén belül különböző kulturális események, aláírásokat gyűjtöttek az intézményért, a múzeumi gyűjteményt pedig önkéntes adományokból adták össze a helyiek, akik körében elhangzott, hogy „életükben először érezték hasznosnak magukat”. Lényegében tehát egy sok szálon futó, a háborúval és a belgrádi vezetéssel szembehelyezkedő helyi mozgalomról kaphattunk képet (hasonlóan az oromhegyesi esethez).

Kocsis ÁRPÁD (PTE-BTK) szintén egy lényeges „mélyfúrással” próbálkozott, de ez esetben nem egy esemény, hanem egy személy, Csorba Béla került a központba. Csorba nemcsak irodalmári vagy néprajzkutatói, hanem politikusi pályán is meghatározó alakja a vajdasági magyar közéletnek, Kocsis pedig a kilencvenes évekbeli politikai gondolkodását próbálta minél szervezesebben elemezni. Csorba egyik jellegzetessége ebben az olvasatban az, ahogyan egy erőteljes baloldali alapról végül eljutott egy sokkal konzervatívabb és etnicistább pozícióig. Kocsis Árpád ezt megpróbálta nyomon követni, illetve magyarázni a dél-bácskai politikus életútjával, a rá hatást gyakorló gondolkodókkal (különösen Sinkó Ervinről van itt szó) és a kor hektikusságával. Összességében az ilyen „személyes eszmetörténetek” önmagukban beszédesen leképezik azokat a körülményeket, amelyekhez az akkori politikusoknak/gondolkodóknak alkalmazkodniuk kellett (ilyen tekintetben érdekes volt a Ternovác-előadással való egybe-csengés).

A média kérdésköre is felmerült ZAKINSZKY TOMA VIKTÓRIÁNAK (Újvidéki Egyetem, BTK) köszönhetően, aki a vajdasági magyar írott és elektronikus sajtó tulajdonjogi viszonyait és szerkesztéspolitikáit vizsgálta az 1989 és 1999 közötti időszakban. Elsősorban két médiumot emelt ki, amelyek pedig a Magyar Szó napilap és az Újvidéki Televízió magyar szerkesztősége. Előbbi határozható meg úgy, mint amely bizonyos mértékig szembehelyezkedett a hatalmi központok elvárásaival, míg utóbbi ezt nem tette meg, de sajátos belső viszonyai miatt nem is álltak rendelkezésükre eszközök. Azok is figyelemre méltó megjegyzések voltak, melyek szerint a kisebbségi sajtó a korban nem tudott közvetítői szerepet betölteni a magyarok és a szerbek között, amelyben az érdektelenség, a nyelvi akadályok is közrejátszottak.

Zárásként WÁGNER TAMÁS (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, JAK) azokról a főleg módszertani és elméleti kérdésekről beszélt, amelyek felmerültek benne a kor vajdasági magyar kronológiájának készítése során. Két specifikus tényező/kihívás indokolja szerinte a kronologikus áttekintést, ezek pedig: hosszú időszak után lehetőség nyílt

valós érdekképviselő kialakítására, miközben háborús válság volt, komoly egzisztenciális veszéllyel. A terjedelmi korlátok miatt a leíró, nem pedig az elemző típusú áttekintést választotta úgy, hogy számos forrásból dolgozva politikai és társadalmi eseményeket ötvözött az események és tényezők meghatározásánál. Egyebek között azt is kiemelte, hogy egy ilyen típusú áttekintést egyszerűen nem lehet leválasztani a tágabb kontextusról, vagyis a jugoszláviai közegről, amelyhez szervesen kötődött. Mindent összevetve úgy tűnik, hogy az alaposnak tűnő mérlegelések és megfontolásoknak köszönhetően a készülő kronológia hasznos lesz bármely, a téma iránt érdeklődők számára.

Összességében látható, hogy egy meglehetősen szerteágazó, eklektikus, de gazdag és megalapozott tematikát vonultattak fel az előadások. A szekciók végén és a konferencia zárásaként is érdekes viták zajlottak az előadók és néhány hallgató között, amelyek világosan mutatták, hogy bőven van értelme és tere ezzel a korszakkal foglalkozni. Az előadók egy része egyébiránt szeretné tovább folytatni a munkát, még ha ez bizonyos váltással fog is járni az időben: a jelenbeli tervek szerint a kutatók módosítják, illetve kitágítják a fókuszot, és a titói Jugoszlávia teljes ideje alatt fogják vizsgálni a vajdasági magyarok történetének még homályos aspektusait. A konferencia előadásaiból készített – bővített és továbbgondolt – tanulmányok várhatóan 2018 őszén jelennek majd meg a Forum Könyvkiadó gondozásában.